

in določiti število prostovoljcev. To je bilo omejeno, čeprav je bilo dosti več mladih pripravljivih za odhod. Ko je prišel čas, bilo je konec marca 1937, je bilo vse nared. Zbrali smo se zvečer, nekoliko pred odhodom vlada iz Zaloga, v Gorenčevi jami, tam, kjer je danes podjetje Petrol. Bilo nas je osem: Ludvik Kukavica, Viktor Jeriha, Martin Gostinčar, Adolf Boben, Stane Židan, Jože Kompere, Viktor Stopar in podpisani.

Prihajali smo vsak iz svoje smeri, da ne bi vzbujali suma. Doma se ni bilo modro poslavljati, kaj šele komu kaj omenjati. Prišla je Pepca, ki nam je posredovala še zadnja navodila in nam izročila skromne potne stroške. Nekoliko vznemirjeni, toda veseli in z veliko mero zaupljivosti, smo se na kratko poslovili od Pepce, ki nam je zaželela srečno pot in vsem segla v roke. V njenih očeh se je zasvetila solza. »Ostanite zdravi in živí,« nam je še rekla. Stopili smo iz jame in odšli na zaloško postajo, kupili vsak zase karto. Ob 7. uri zjutraj smo se znašli v Splitu. Po razpoznavnem znaku smo našli zvezo, preko katerere smo odšli proti Solinu in dalje pod Mosorsko planino. V skritem kraju smo se ustavili. Vodil nas je za to odgovoren tovariš. Tu smo našli večje število že zbranih, vmes tudi skupino z Jesenic, ki jo je vodil Jože Gregorčič. Tu je bilo treba čakati na zvezo z manjšo ladjo, ki bi nas morala prepeljati na francosko ladjo La Corce. Prvi dan je bilo morje nemirno, pihali so močni vetrovi in dež nas je močil; zato ni bilo varno izpluti. Prenočili smo v zavetju skalnate škrbine, precej daleč od naselja. Drugo jutro je pihal močan jugo; pokazalo se je sonce, da smo se za silo posušili. Radi bi kaj pojedli, saj smo bili že drugi dan brez hrane in vode.

Zadolžen sem bil, da s štirimi tovariši poiščem nekaj hrane. Pot nas je vodila v najbližjo vas, oddaljeno več kilometrov. Tam smo kupili slanino in pet hlebov kruha. Lagali smo se, da gre hrana v bližnji kamnolom. Tako smo se ognili radovednejšem v vasi, ki niso bili vajeni takih obiskov. Za 30 lačnih mladeničev ta srečno kupljena hrana ni bila obilna, vendar smo jo razdelili na enake dele in s tekom pospravili. Vsaj za silo smo se odžejali iz skalnih jamic, kjer se je zadrževala deževnica. Tako je potekal dan; ne da se reči, da ni bilo veselja in razpoloženja. Skrbelo nas je le, ali smo ostali prekriti pred očmi čuvarjev oblasti. Potrebno je povedati, da o poteku in dogajanju drugod nismo vedeli ničesar. Sledili in podrejali smo se navodilom, ki so jih prinašali za to zadolženi kurirji. Ko je padel mrak, smo dobili ukaz, da se v gosjem redu in v največji tišini premaknemo proti morju. Srečno smo prišli v majhno zapuščeno pristanišče. Z desne strani se je videlo skromno pokopališče, z leve mali pristan. Po osvoboditvi sem si ogledal to pristanišče. Imenuje se Sveti Martin pri vasi Strožanac, nedaleč od Splita.

Nismo čakali dolgo, ko se je pojavila mala barka, imenovana po dalmatinsko trabakul. V pristan so v okrilju nočne tišine prihajale še druge skupine. Hitro smo se natlačili nanjo, bilo nas je 156 poleg posadke. Stisnjeni drug vrh drug gega smo odpluli mimo Brača in Hvara proti Visu. Krožili smo po morju še preostali dve noči, toda ladje La Corce — tedaj ji nismo vedeli imena — od nikoder. Nekaj ni v redu, se je slišalo govoriti. Barka se je morala proti jutru nekje skriti. Tako smo zapluli v zalivček Maslinovo blizu Milne na Braču, se brez najmanjše zbežnosti izkrcali z velikim upanjem, da bomo imeli naslednji večer več sreče.

Po kratkem posvetu smo se odločili, da mirno počakamo večer, da razpostavimo straže na pregledne točke in pošljemo skupino v Milno po hrano. Ko se je sonce že nagibalo proti zatonu, so nas straže vrh hriba opozorile, da se nekaj dogaja. Hkrati so začele okrog nas pokati puške. Oster, toda skoraj prestrašen glas je zadonel v dolinico in se odbijal od skalnatih kraških vrhov: Stojte, ruke u vis... in še, kar je ponavadi sledilo žandarskemu žargonu. Obkoljevali so nas, prepričani, da smo oboroženi. Razen britvic pa niso našli pri nas nič posebnega.

Nad nami je krožilo letalo. Carinska ladja Oplenec se je zadržala blizu obrežja zaliva Maslinov. Med zaslisevanjem so nas prevažali s čolni na ladjo. Najprej so se lotili znanih komunistov. Ker niso iz njih nič izsilili, so skušali kaj doseči s puškinimi kopiti. Ko je 156 moč ostro protestiralo, so morali nehati. Ponoči je ladja pri-

Zastava Cankarjeve čete bataljona Đuro Đaković

plula v Split. Spravili so nas v nedokončano carinarnico.

Prebivalstvo Splita, posebno pa delavci cementarn, ki so ravno stavkali, so bili kmalu seznanjeni z dogodki. Prišli so pred carinsko zgradbo, kjer smo bili zaprti, in ostro protestirali s klici »Dol s policijo, dol s fašizmom, živega republikanska Španija!« Tako so izražali solidarnost z nami. Prinašali so nam hrano in pijačo. Žandarji in zasliševalci so morali svoje obnašanje uskladiti z napetim položajem in omejiti svojo surovost.

Vodili so nas na zasliševanje, vsakega posebej. Toda organizacije niso uspeli odkriti. Naša skupina iz Ljubljane se je bila hitro in natanko dogovorila, kako se bomo zagovarjali, kaj bomo odgovorili na vprašanja, kdo nam je dal navodila in po kakšni zvezi smo prišli iz Ljubljane. Vsi smo se zagovarjali s spretno izmišljenimi izgovori brez napake. Čeprav so si zasliševalci pomagali s klofutami, da bi kaj izveliki iz nas, niso zvedeli ničesar. Po nekaj dneh zapore v Splitu so nas odpeljali v Zagreb, v znanje zapore v Vlački ulici. Tudi tu so nas zasliševali. Za tako početje je bila zagrebska policija bolj usposobljena. Vendar se je bolj zanimala za hrvaške tovariše. Grobo so jih pretepali, kar se je slišalo v našo celico, čeprav so bili zasliševalni prostori tapetirani in je na oknu hreščal radio. Ljubljansko in jeseniško skupino in druge Slovence so po nekaj dneh odpeljali v Ljubljano. Zaprlj so nas v Šentpetersko kasarno, kjer je sedaj Onkolški inštitut (tam so bili tedaj zapori). Ljubljanska policija je bila do nas popustljivejša, brez grobosti. Marsikaj smo lahko storili za olajšanje svojega neugodnega položaja. Ze na poti, na zaloški železniški postaji, nam je uspelo prek Tineta Židana, ki je bil ravno tedaj v službi, na čuvajnici, obvestiti »naše«, da se vpračamo. Kmalu za tem smo dobili obiske v zapor. Ne samo sorodniki, tudi naši simpatizerji so prihajali, da bi zvedeli kaj o naši usodi, nam prinašali hrano in obvestila. Čutili smo, da nismo sami, bili smo v središču pozornosti. Kaznovani smo bili z deset dni zapore. Ker so nam vračunali že zapor v Splitu, smo bili kmalu izpuščeni. Bili smo veseli prostosti, a nezadovoljni, ker se nam je veliki podvig tik pred uresničitvijo ponesrečil. Naša želja je bila priti v Španijo, toda kljub dobri volji ter temeljito pripravljeni akciji smo stali še pred zapori. Tu smo se pristrčno poslovili od Jeseničanov in drugih z obljubami in upanjem, da nam bo drugič uspelo. Tako kot nam ali še slabše se je godilo tudi drugim skupinam. V Šibeniku so jih nekaj ujeli in zaprli, še večjo sku-

pino so aretirali v Črni gori, le nekateri so pravočasno pobegnili pred razjarjenimi zasledovalci. Javnosti pa še danes ni znano, kje prevzprav je bila storjena napaka.

Ladjo La Corce je proti koncu 1936 najel takratni sekretar KPJ Gorkič, Adolf Muk pa je bil določen za odgovornega na ladji. Zbiranje prostovoljcev iz raznih krajev Jugoslavije, povečini iz obmorskih krajev, je bilo odlično speljano. Ob obali v Črni gori, med Makarsko in Omišem, pri Splitu, pri Šibeniku se je zbralo več kot 550 fantov in mož.

Ladja La Corce je sicer pravočasno priplula v Jadransko morje, toda brez dovoljenja je zaplula v naše teritorialne vode, česar ni smela storiti. Policija in vojna mornarica je ladjo blokirala v bližini otoka Sv. Nikola v Budvanskem zalivu. Na ladji ki so jo usmerili v zaliv Boke Kotorske, v Zeleniko, so našli Muka. Po zasliševanju je vse povedal policiji. Vendar ostane vprašanje, kako so našli vse posamezne skupine. Verjetno je budna policija z žandarmerijo opazila zbiranje, ki se zaradi številčnosti skupin ni dalo dovolj prikriti.

Muk je bil junija 1934 kooptiran v začasno vodstvo KPJ. Od takrat do 1936 je bil član politbiroja, izvoljen na IV. državni konferenci decembra 1934 v Ljubljani. Po zaplembi La Corce je bil obsojen na 10 let robije, pozneje mu je bila kazen znižana na 5 let. Zaradi slabega zadržanja pred razrednim sovražnikom je bil 1937 za vedno izključen iz KPJ. Med okupacijo je v kotorskem zaporu odklonil soodelovanje z Italijani, ki so ga nato marca 1943 ustrelili.

Ta poskus odhoda v Španijo je spodletel, vendar so se napredne množice še bolj razgibale in obsojale režim in vlado Stojadinovića, ki je tako dosledno onemogočala pomoč borečemu se španskemu ljudstvu.

Ko se je ljubljanska skupina vrnila domov, so jo pripadniki Ljudske fronte, posebno revolucionarno usmerjena mladina, z navdušenjem pričakovali in pozdravili. Ti pa so jim pripovedovali o doživetjih na svoji poti. Večer za večerom so se na sedežih Vzajemnosti in ob raznih drugih srečanjih, izletih in zborovanjih, v tovarnah in drugod, razvijali pogovori v zvezi s španskimi dogodki. Komite za pomoč Španiji, ki je deloval na vzhodnem področju Ljubljane in bil povezan s centrom v Ljubljani, je ob pomoči rajonskega komiteja Partije Polje in komunistov na širšem območju uspešno nadaljeval z delom. Organiziral je zborovanje pripadnikov Ljudske fronte, kjer so se vrstila predavanja o Španiji, širil brošure, kot je Španija v plamenu, in razne članke

na to demokratsko, razpečeval letake in slike iz Španije, tako o znanem borcu in pilotu Josipu Križaju in druge. Aktivno je pripravljala »Španski teden«, ki ga je organizirala Komunistična partija od 19. do 24. julija 1937 z namenom, da zbere v akcijo za pomoč Španiji vse napredne protifašistično usmerjene množice. Banska uprava Dravske banovine pa je, da prepreči naraščajoče gibanje množic za pomoč Španiji in njihov boj proti fašizmu ter krepitev delavsko kmečke zveze in ljudske fronte, izdala posebna in izrecna navodila svojim podrejenim sreskim načelstvom, žandarmerijskim in policijskim postajam, da prepoveduje »Španski teden« in poveča cenzuro nad demokratično usmerjenim tiskom in časopisjem. Nakazala je tudi, kje so žarišča ljudskofrontnega gibanja, da bi jih podrejeni organi lažje nadzorovali in jih skušali zatreti.

Režimsko časopisje, posebno Slovenec in Domoljub sta povzemala iz Francovih in drugih reakcionarnih poročil vesti o dogodkih iz Španije, ki so ornalovaževali in sramotili ljudsko frontno gibanje, ter članke, ki so napadala demokratični tisk in žarišča gibanja ter poimensko ovajali vidne pripadnike gibanja, zlasti seve komuniste.

Vsi ti ukrepi oblasti in pristranska propaganda reakcionarnega tiska, ki je imel proste roke, so sicer ovirali protifašistično gibanje in boj množic za mir, vendar si večjega vpliva med množicami

niso pridobili. Te so vse bolj spoznavale, kje je njihovo mesto, da bodo le združeni v močno gibanje izboljšale svoj položaj in se ubranile pretežne nevarnosti mednarodnega fašizma.

Ker odhod prostovoljcev po morskimi potmi ni uspel, je Partija iskala druge poti. Največ jih je odšlo v Španijo po prehodih iz Slovenije. Prehodov je bilo več. Tovariši z juga so potovali prek javk v Zagrebu. Tam sta organizacijo vodila predvsem dr. Pavle Gregorič in Pavle Žaucer s pomočjo dr. Jožeta Potrča in Jožeta Lacka. Pot je vodila ilegalno od Lackovega doma v Novi vasi pri Ptujju k Šentilju ali Sv. Duhu na Ostrem vrhu in nato prek meje. Miha Marinko je vodil skupino Trboveljčanov prek Pece v Avstrijo. Skupine iz Ljubljane, s Primorske, Gorenjske in Dolenjske so potovale prek Golice nad Jesenicami. Tu je bil vodnik, dokler ni sam odšel v Španijo, Franc Potočnik. Zaradi zaostretrve kontrole na mejah je bil prehod tvegan. Mnoge so na poti aretirale tudi avstrijske oblasti, in jih pošiljale nazaj v Jugoslavijo. Vendar je po teh poteh odšlo v Španijo nad 200 Slovencev. In mnogo skupin iz drugih krajev Jugoslavije. Iz občin Polje in Dobrunje pri Ljubljani je skušalo srečo prek Golice več prostovoljcev. Organizacija so še vedno vodili Pepca Maček Kardeleva, kasneje pa tudi Angela Ocepova in sekretar rajonskega komiteja Polde Maček. Toda večini ni uspelo prebiti se do cilja skozi mnoge ovire brez

potnih listov. Ostali so v zaporih Jugoslavije, Avstrije, Švice in tudi Francije. Uspeli so le Martin Gostinčar, Tone Cimerman, Ciril Rome, Viktor Jeriha in podpisani.

Komiteji za pomoč in podporo Španiji so delovali ves čas vojne v Španiji. Se po padcu republike. Jugoslovanske oblasti pa so po končani vojni, ko so se prostovoljci umaknili pred Francovimi četami v Francijo, ki jih je pogrnala v taborišče, vsem vzela državljanske pravice in jim onemogočila vrnitev v domovino. Tako so Španci ostali zunaj zakona, prepuščeni na milost in nemilost francoskim oblastem, po kapitulaciji Francije pa Petainovi kvizlinški vladi in Hitlerjevi Nemčiji. Komiteji za pomoč Španiji in organizacija Rdeče pomoči so tedaj zbirali hrano in denar ter ju pošiljali borcem v francoskih taboriščih.

Partija, ki je cenila španske borce, je storila vse, da jim olajša položaj. Fašisti, pijani uspeha v Španiji, so nadaljevali z osvajalnimi pohodi. Ko je pretiła neposredna nevarnost Jugoslaviji, se je Partija vsestransko zavzemala, da se španskim prostovoljcem omogoči vrnitev v domovino. Tovariši Tito je 1939. leta v Parizu pozval Špance, da se vrnejo domov in podvezel potrebne ukrepe za organizacijo vračanja, kar pa ni bilo lahko. Pot je bila beg iz francoskih taborišč prek Nemčije ali Italije po ilegalnih javkah. Mnogi so se tako vrnili, mnogi so bili na poti aretirani in ostali v nemških in italijanskih zaporih in taboriščih. Iz Polja sta Martin Gostinčar in Anton Cimerman umrli junaške smrti v nemškem taborišču Guzen. Ciril Rome je sedem let prebil v francoskih in nemških taboriščih in za las ušel smrti. Viktor Jeriha je bil na poti domov aretiran, poslan v ljubljanske zapore in nato v taborišče Dachau. Jaz sem se vrnil 1939. leta iz Pariza kot težek invalid s ponarejenim potnim listom, ki mi ga je preskrbel Lovro Kuhar (Prežihov Voranc), sodelovec tovariša Tita.

Skupina ranjencev, med njimi Stane Bobnar in Aleš Bebler

To so nekatere na kratko opisane poti in usode španskih borcev. Druge so podobne. Prek 800 prostovoljcev je odšlo neposredno iz Jugoslavije, drugi španski borci jugoslovanskih narodov in narodnosti so prišli iz drugih držav. Vseh je bilo nad 1800, od tega 534 Slovencev. To je velik delež s strani naših narodov v podporo španskemu ljudstvu v boju zoper fašizem.

STANE BOBNAR

MAGIČNA PRIVLAČNOST

PRAGA, SREDIŠČE DEMOKRACIJE

V letih 1936—37 je bilo v Pragi zelo močno študentovsko levičarsko gibanje. Med jugoslovanskimi študenti je bila večina usmerjena levo, protifašistično, in vse gibanje je bilo v resnici pod vodstvom naše Partije. Partija je vodila bolj ali manj vsa študentovska združenja v Pragi.

Praga je bila demokratično središče buržoazno-demokratske parlamentarne klasične demokracije, v katerem smo imeli možnost stika z vso marksistično in levičarsko literaturo ter evropsko kulturo. Praga je bila v tistem času mali Pariz. Na široko je odpirala razna obzorja, še posebno politična. Politično smo bili zelo aktivni. Razumljivo je, da nas je hudo skrbelo zmaga fašizma v Nemčiji. Fašizem je vladal že tudi v Italiji, za nas pa je bil Hitlerjev prihod na oblast v Nemčiji opozorilni signal. To se je čutilo še posebno na Čehoslovaškem, saj smo na meji s Hitlerjem doživljali to dramo skupaj s češkim ljudstvom. Poleg tega se je že 1931. leta začela japonska invazija na Kitajsko, 1935. leta pa invazija italijanskega fašizma v Etiopijo, medtem ko je 1933. leta prišel na oblast Hitler. Za nas mlade ljudi, komuniste in revolucionarje, je bil to signal, da se bližamo mednarodnim krizam in revolucijam, ki smo jih pričakovali. Pričakovali smo, kdaj se bo začel boj proti temu

fašizmu in kapitalizmu, ki je kulminiral v svoji najhujši obliki, kajti fašizem je bil najhujša oblika kapitalističnega sistema, kot smo govorili, oblast najreakcionarnjših in najkonzervativnejših sil kapitalizma. Razumljivo je, da ob izbruhu v Španiji ni bila potrebna nobena posebna propaganda za odhod v boj. Odšli smo preprosto tja, kjer se je začel prvi oboroženi boj v Evropi proti fašizmu.

Dogodki v Španiji so imeli magičen vpliv na vse, kar nas je bilo študentov v Pragi. Nekje se ljudje bojujejo proti temu najhujšemu zlu, imamo priložnost, da se tudi mi z orožjem upremo fašizmu... Nimam drugih besed, boj španskega ljudstva je imel tiste dni magično privlačnost. To pa je veljalo za ves svet, saj je bila Španija najbrž zadnji dogodek na svetu, ki je s svojim internacionalizmom, od Tokia prek Cambridgea, Oxforda, Beograda, Zagreba in Prage do Amerike vplival na levo usmerjeno in protifašistično, demokratično mladino, da je hitela v boj. Pisatelji, slikarji, skladatelji, vse, kar je bilo v kulturi poštenega, je bilo na strani republikanske Španije. Zato Partiji ni bilo treba veliko propagande za prostovoljni odhod v Španijo. Odhod vseh nas iz Prage je bil spontana, pa tudi zavestna politična reakcija, saj je Partija organizirala naš prebeg in nam tudi finančno omogočila, da pridemo v republikansko Španijo.

NEZNOŠNO ČAKANJE

Odit bi moral pred 1. majem 1937. Tovariši pa so me obvestili, da bi bilo te dni nevarno potovati zaradi stroge policijske kontrole na nemških vlakih. Odločeno je bilo, da odpotujem v Španijo 2. maja. Iz Prage sem se odpeljal z vlakom in prepotoval Hitlerjevo Nemčijo brez kakršnihkoli problemov. Prispel sem v Prago, kjer sem imel zvezo. Partija je namreč imela dobro organiziran kanal v Parizu. Tiste dni mi je hudo deprimirala novica, ki sem jo dobil iz Španije, da je Veljko Vlahovič izgubil nogo. Ostal je med dvema bojnim črtama in obležal ranjen. Pozneje je bil evakuiran. Že v Pragi sva bila dobra prijatelja. Spominjam se, kako sem tiste dni resignirano razmišljal: Za vruga, jaz čepim še zmeraj v Parizu, Veljko pa je že izgubil nogo. Želel sem čimprej priti na španska bojišča, da se vključim v boj.

Toda v Parizu sem ostal še cel mesec, ker mi je Gorkič dal nalogo, da prevedem neko gradivo španskih političnih strank in gibanj. Spominjam se, da sem prevajal neko gradivo katoliških gibanj, ki smo ga razmnoževali kot dokaz širine boja v Španiji, saj je šlo za najširšo narodno fronto proti fašizmu. Potem sem nekega dne Gorkiču rekel, da ne morem več zdržati v Parizu, in zahteval, da me takoj pošlje v Španijo. Zelo hitro sem se znašel v skupini, v kateri so bili prostovoljci raznih narodnosti. Spominjam se,